4K METODI VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY VA METODIK ASOSLARI

Gapparova Zilola Neymat qizi
Jizzax pedagogik mahorat markazi
"Amaliy fanlar va maktabgacha ta'lim metodikalari"
kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda 4K metodining pedagogik-psixologik imkoniyatlari, ilmiy-nazariy asoslari, metodologik tamoyillari hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari kompleks tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida bolaning intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda uning ijtimoiy moslashuvchanligi, mustaqil fikrlashi, o'zaro hamkorlikka kirishishi, ijodiy yondashuvi va kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning dolzarbligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: 4K modeli, kommunikativ kompetensiya, maktabgacha ta'lim, kichik maktab yoshi, kommunikatsiya, kollaboratsiya, kreativlik, kritik tafakkur, dialogik muloqot, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, interfaol metodlar, pedagogik texnologiya, kompetensiyaviy yondashuv, nutqiy faollik, shaxslararo munosabatlar.

Abstract: This article presents a comprehensive analysis of the pedagogical-psychological potential, scientific-theoretical foundations, methodological principles, and implementation mechanisms of the "4K" method (4Cs) in developing the communicative abilities of preschool and early school-age children. Within the modern educational paradigm, the article provides a scientific rationale for the importance of fostering not only a child's intellectual development but also their social adaptability, independent thinking, collaborative skills, creative approach, and communicative culture.

Keywords: 4K model, communicative competence, preschool education, early school age, communication, collaboration, creativity, critical thinking, dialogic interaction, socio-emotional development, interactive methods, pedagogical technology, competence-based approach, speech activity, interpersonal relationships.

Kirish. XXI asrda jahon ta'lim tizimida yuz berayotgan innovatsion o'zgarishlar, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya muhitining kengayishi hamda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi ta'lim mazmunini sifat jihatidan takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy

pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri ta'lim oluvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilangina cheklanmasdan, ularning mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat yuritish, hamkorlikda muammolarni hal etish va samarali muloqotga kirishish qobiliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir. Ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshi shaxsning nutqiy, intellektual, ijtimoiy hamda emotsional rivojlanishida muhim bosqich hisoblanib, ushbu davrda shakllangan kommunikativ ko‘nikmalar bolaning keyingi ta'limiy faoliyati va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonining samaradorligi faqatgina bolaning bilim darajasi yoki o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan emas, balki uning egallagan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishi, atrofdagilar bilan konstruktiv munosabat o‘rnatishi, turli fikr va qarashlarni tushunishi, o‘z pozitsiyasini asoslab bera olishi hamda jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etishi orqali ham baholanmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirishni taqozo etadi. Mazkur pedagogik ehtiyojlarni qondirishda 4K modeli alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu model ingliz tilidagi Communication — kommunikatsiya, Collaboration — hamkorlik, Creativity — kreativlik va Critical Thinking — tanqidiy tafakkur tushunchalarining o‘zaro integratsiyasiga asoslanadi. 4K modeli bolalarning bilish jarayonlarini faollashtirish bilan bir qatorda, ularning muloqotga kirishish, fikr almashish, muammolarni hamkorlikda muhokama qilish, o‘z fikrini mustaqil bayon etish hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Xalqaro ta'lim konsepsiyalarida ham mazkur kompetensiyalarga e'tibor kuchaymoqda. Jumladan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan Learning Compass 2030 konsepsiyasida ta'lim oluvchilarning mustaqil faoliyat yuritishi, mas'uliyatli qaror qabul qilishi, bilim, ko‘nikma, qadriyat va munosabatlarni uyg‘un ravishda rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi. Bu yo‘nalish 4K modelining barcha tarkibiy qismlarini yagona ta'limiy jarayonda rivojlantirish uchun konseptual asoslardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Biroq OECD konsepsiyasini faqat 4K komponentlari bilan cheklab bo‘lmaydi, chunki u shaxs rivojlanishining yanada keng kompetensiyaviy tizimini qamrab oladi. Maktabgacha ta'lim bosqichida bolaning muloqotga bo‘lgan ehtiyoji, avvalo, o‘yin, predmetli faoliyat, tengdoshlari va kattalar bilan bevosita munosabatlar jarayonida namoyon bo‘ladi. Kichik maktab yoshida esa ushbu jarayon o‘quv faoliyati, jamoaviy topshiriqlar, og‘zaki va yozma nutq, savol-javob, muhokama hamda muammoli vaziyatlarni hal etish orqali sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. Mazkur rivojlanish bosqichlari o‘rtasida izchillikni ta'minlash, bolalarning psixologik xususiyatlariga mos metodlarni tanlash va kommunikativ faoliyatni tizimli

tashkil etish pedagogdan chuqur ilmiy-nazariy bilim hamda metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Kommunikativ qobiliyatlar bolaning ijtimoiylashuvi, emotsional barqarorligi, o‘z-o‘zini anglash jarayoni va shaxsiy faolligi bilan uzviy bog‘liqdir. Bola muloqot orqali nafaqat ma’lumot almashadi, balki o‘zining ichki kechinmalarini ifodalaydi, boshqalarning hissiy holatini anglashni o‘rganadi, ijtimoiy me’yorlarni egallaydi, hamkorlik qilish tajribasini orttiradi va turli vaziyatlarda o‘z xulq-atvorini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish ta’limning alohida vazifasi emas, balki bolaning yaxlit shaxsiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim. Mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligi maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida 4K modeliga asoslangan metodik faoliyatni ilmiy jihatdan asoslash, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash hamda ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish mumkin bo‘lgan integrativ metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Maqolaning maqsadi — 4K modeli vositasida maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, uning pedagogik-psixologik mexanizmlarini ochib berish va ta’lim amaliyotida qo‘llashga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalarni asoslashdan iborat.

Kommunikativ qobiliyatlarning pedagogik-psixologik mohiyati va ilmiy-nazariy asoslari

Kommunikativ qobiliyatlar shaxsning boshqa insonlar bilan maqsadga muvofiq muloqot o‘rnatishi, axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi va uzatishi, suhbatdoshining fikrini tushunishi, o‘z munosabatini izchil ifodalashi hamda ijtimoiy vaziyatlarga muvofiq nutqiy va noverbal vositalardan foydalana olishini ta’minlovchi individual-psixologik xususiyatlar majmuasidir. Ushbu qobiliyatlar insonning tabiiy rivojlanish imkoniyatlari, ijtimoiy tajribasi, kommunikativ ehtiyojlari va maqsadli pedagogik ta’sirlar natijasida shakllanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan kommunikativ qobiliyatlar bolaning nutqiy bilimlari, muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy tajribasi, emotsional sezgirligi, axloqiy tasavvurlari hamda hamkorlik faoliyatini tashkil etish malakalari bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur tarkibiy qismlarning uyg‘un rivojlanishi bolaning ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishiga, o‘z ehtiyojlarini maqbul shaklda ifodalashiga va boshqalar bilan konstruktiv munosabatlar o‘rnatishiga yordam beradi. Kommunikativ qobiliyatlarni kommunikativ kompetensiya tushunchasidan farqlash metodologik jihatdan muhimdir. Kommunikativ qobiliyat shaxsning samarali muloqotga kirishish imkoniyatlari va individual xususiyatlarini ifodalasa, kommunikativ kompetensiya ushbu imkoniyatlarning bilim, ko‘nikma, munosabat va

amaliy tajriba bilan uyg‘unlashgan holda muayyan kommunikativ vaziyatda namoyon bo‘lishini anglatadi. Demak, kommunikativ kompetensiya qobiliyatlarning amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishi va takomillashishi bilan bevosita bog‘liq.

Kommunikativ rivojlanishning ilmiy asoslarini tushuntirishda L. S. Vigotskiyning sotsiokultural nazariyasi muhim metodologik ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko‘ra, bolaning oliy psixik funksiyalari ijtimoiy munosabatlar va madaniy vositalar orqali rivojlanadi. Nutq insonlar o‘rtasidagi muloqot vositasigina bo‘lib qolmasdan, tafakkur va xulq-atvorni boshqarishning psixologik mexanizmi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlari bolaning mustaqil bajara oladigan faoliyati bilan kattalar yoki nisbatan tajribali tengdoshlar yordamida bajara oladigan faoliyati o‘rtasidagi rivojlanish imkoniyatlarini tushuntiradi. Mazkur konsepsiya 4K modeliga asoslangan ta’lim jarayonida bevosita metodik ahamiyatga ega. Chunki bolalar o‘zaro hamkorlik, suhbat, birgalikdagi fikrlash va muammolarni hal etish faoliyatida bir-birining bilish tajribasidan foydalanadi. Pedagogning yo‘naltiruvchi savollari, muloqot namunalari, vaziyatli yordami va bosqichma-bosqich kamaytiriladigan ko‘magi bolaning mustaqil kommunikativ faoliyatga o‘tishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

J. Piaje tomonidan asoslangan kognitiv rivojlanish nazariyasi esa bolalarning tafakkuri va nutqiy faoliyatidagi o‘zgarishlarni yosh davrlari bilan bog‘liq holda tushuntirish imkonini beradi. Maktabgacha yoshda ramziy tasavvurlar, obrazli fikrlash va o‘yin faoliyati yetakchi o‘rin egallasa, kichik maktab yoshida konkret hodisalar va predmetlar asosida mantiqiy munosabatlarni tushunish imkoniyatlari kengayadi. Shunga muvofiq, kommunikativ faoliyatni tashkil etishda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ko‘rgazmali obrazlar, syujetli-rolli o‘yinlar, ertaklar va emotsional muloqot muhim bo‘lsa, boshlang‘ich sinflarda asoslash, taqqoslash, muhokama qilish hamda xulosalashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning ahamiyati ortadi.

A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, inson xulq-atvorining muhim jihatlari kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish orqali rivojlanadi. Mazkur nazariya maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ madaniyatni shakllantirishda pedagogning shaxsiy namunasi, tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlar va qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitning ahamiyatini asoslaydi. Bola o‘qituvchi yoki tarbiyachining suhbatdoshni diqqat bilan tinglashi, hurmat bilan munosabat bildirishini, kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal etishini kuzatib, ushbu xulq-atvor modellarini o‘z faoliyatiga tatbiq eta boshlaydi. Kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishida emotsional intellekt ham alohida o‘rin tutadi. Emotsional intellekt bolaning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ularni boshqarish,

boshqalarning emotsional holatini tushunish va shaxslararo munosabatlarda ijobiy xulq-atvorni namoyon etish imkoniyatlari bilan bog‘liq.

4K modelining konseptual tuzilishi va kommunikativ rivojlanishdagi integrativ xususiyatlari

4K modeli zamonaviy ta’limda shaxsning ijtimoiy, intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘zaro bog‘liq kompetensiyalar tizimi sifatida qaraladi. Mazkur modelning metodologik ustunligi shundaki, uning to‘rtta tarkibiy qismi alohida ko‘nikmalar majmuasi sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi yaxlit pedagogik mexanizm sifatida faoliyat yuritadi Kommunikatsiya komponenti bolaning o‘z fikrlarini og‘zaki, yozma yoki noverbal shaklda tushunarli ifodalashi, suhbatdoshini faol tinglashi, savollar berishi, javoblarini asoslay olishi va muloqotning ijtimoiy me’yorlariga rioya qilishini qamrab oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kommunikatsiya dastlab kundalik suhbatlar, o‘yin faoliyati, ertak qahramonlari o‘rtasidagi dialoglar va vaziyatli muloqotlar orqali rivojlantiriladi. Kichik maktab yoshida esa izchil hikoya qilish, matn mazmunini qayta bayon etish, o‘z fikrini dalillar bilan asoslash, savol-javobda ishtirok etish va muhokama yuritish kabi murakkabroq nutqiy faoliyat shakllari ustuvorlik kasb etadi Kommunikatsiya komponentining samaradorligi faqat bolaning qancha gapirishi bilan belgilanmaydi. Asosiy mezon uning fikrining mazmunliligi, suhbat mavzusiga mosligi, tinglash madaniyati, muloqotdagi o‘zaro hurmat va vaziyatga muvofiq kommunikativ vositalarni tanlay olishidir. Shu sababli pedagog muloqot jarayonida barcha bolalar uchun teng ishtirok imkoniyatlarini yaratishi, savollarga turlicha javob berishni rag‘batlantirishi va xatolarga nisbatan qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvni namoyon etishi zarur Kollaboratsiya komponenti birgalikdagi faoliyatni tashkil etish, umumiy maqsadga erishish uchun mas’uliyatni taqsimlash, o‘zaro yordam ko‘rsatish, turli fikrlarni muvofiqlashtirish va jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda hamkorlik faoliyati, odatda, o‘yin davomida rollarni taqsimlash, o‘yinchoqlardan navbat bilan foydalanish, birgalikda qurish-yasash hamda umumiy natijaga erishishga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali shakllanadi. Boshlang‘ich ta’limda esa kollaboratsiya kichik guruhlardagi loyiha ishlari, juftlikdagi topshiriqlar, muammoli vaziyatlarni jamoa bo‘lib hal qilish va o‘zaro baholash faoliyatida takomillashadi Kollaboratsiya kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishi uchun tabiiy ijtimoiy muhit yaratadi. Bola hamkorlik jarayonida o‘z fikrini boshqalarga tushuntirish, boshqa ishtirokchilarning takliflarini tinglash, kelishuvga erishish, vazifalarni muhokama qilish va zarur hollarda o‘z nuqtayi nazarini qayta ko‘rib chiqishga o‘rganadi. Natijada kommunikativ kompetensiya individual nutqiy faoliyat darajasidan ijtimoiy hamkorlik darajasiga ko‘tariladi Kreativlik komponenti bolaning

yangicha g‘oyalar ishlab chiqishi, muammolarga nostandart yechimlar taklif etishi, tasavvur va fantaziyasidan foydalanishi hamda mavjud bilim va tajribalarini yangi vaziyatlarda qo‘llashi bilan tavsiflanadi. Kreativlik kommunikativ faoliyatga mazmuniy boylik va fikriy moslashuvchanlik olib kiradi. Ertakni boshqacha yakunlash, rasm asosida yangi voqeani tasvirlash, muammoli vaziyat uchun bir nechta yechim taklif etish va ijodiy dialog tuzish orqali bolalar nafaqat tasavvurini, balki og‘zaki nutqini ham faollashtiradi Kreativlikni rivojlantirishda bolaning fikrini qat’iy qoliplarga solishdan voz kechish, muqobil yechimlarni qadrlash va ijodiy tashabbusni qo‘llab-quvvatlash muhimdir. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda xayoliy o‘yinlar va obrazli faoliyat, kichik maktab yoshida esa ijodiy hikoyalar, loyiha ishlari, konseptual xaritalar va guruhli muhokamalar kreativ kommunikatsiyani rivojlantiruvchi samarali metodik vositalar bo‘lishi mumkin Kritik tafakkur, ya’ni tanqidiy fikrlash komponenti axborotni tahlil qilish, taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, dalillarni baholash, mantiqiy xulosa chiqarish va qarorlarni asoslash bilan bog‘liq. Mazkur komponentni maktabgacha yoshdagi bolalarda murakkab nazariy tahlil shaklida emas, balki «Nima uchun?», «Qanday bilamiz?», «Boshqacha bo‘lishi mumkinmi?», «Qaysi yechim ma’qul?» kabi savollar orqali rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Kichik maktab yoshida tanqidiy tafakkur sabab va oqibatlarni izohlash, turli qarashlarni solishtirish, voqealarni tahlil qilish va o‘z xulosasini oddiy dalillar bilan asoslash orqali rivojlanadi. Ushbu faoliyat kommunikativ kompetensiyaning mazmuniy jihatini boyitib, bolaning shunchaki fikr bildirishdan asoslangan mulohaza yuritishga o‘tishini ta’minlaydi 4K modelining integrativ mohiyatini quyidagi pedagogik vaziyat orqali izohlash mumkin. Bolalarga «Bog‘chamiz yoki maktabimiz hududini qanday obodonlashtirishimiz mumkin?» degan muammoli savol beriladi. Ular kichik guruhlarda birgalikda fikr almashadi, turli g‘oyalarni taklif qiladi, mavjud imkoniyatlarni taqqoslaydi va umumiy loyiha ishlab chiqadi. Mazkur faoliyat davomida kommunikatsiya fikr almashish va taqdimot qilish orqali, kollaboratsiya vazifalarni taqsimlash orqali, kreativlik yangi takliflarni ishlab chiqish orqali, tanqidiy tafakkur esa takliflarni taqqoslash va eng maqbul yechimni tanlash orqali rivojlanadi Shunday qilib, 4K modelining to‘rtta komponenti o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik bolalarning kommunikativ rivojlanishini ko‘p qirrali jarayonga aylantiradi. Kommunikatsiya qolgan uch komponentning amalga oshishida vositachi vazifasini bajarsa, kollaboratsiya kommunikatsiya uchun ijtimoiy sharoit yaratadi, kreativlik uning mazmunini kengaytiradi, tanqidiy tafakkur esa fikrlarning mantiqiyligi va asoslanganligini ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ rivojlanish xususiyatlari va 4K modelini qo‘llashning pedagogik imkoniyatlari

Maktabgacha yosh davri bola shaxsining shakllanishida o‘ziga xos psixologik va pedagogik xususiyatlarga ega bo‘lib, ushbu bosqichda kommunikativ qobiliyatlar jadal rivojlanadi. Bola dastlabki ijtimoiy tajribalarni oila muhitida egallagan bo‘lsa, maktabgacha ta’lim tashkilotida uning ijtimoiy aloqalari kengayadi, tengdoshlari bilan munosabatlari murakkablashadi va muloqotning yangi shakllari yuzaga keladi. Ayniqsa, o‘yin faoliyati bolalar o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlarning tabiiy shakli sifatida namoyon bo‘lib, nutqiy faollik, o‘zaro tushunish, hissiy munosabatlarni ifodalash va ijtimoiy qoidalarni o‘zlashtirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning individual xususiyatlari kommunikativ rivojlanish jarayonida alohida e’tiborni talab qiladi. Ayrim bolalar faol, tashabbuskor va suhbatga tez kirishuvchan bo‘lsa, boshqalari tortinchoq, kuzatuvchan yoki nutqiy faollikda sustroq bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagog barcha bolalardan bir xil tezlik va shaklda javob talab qilmasligi, aksincha, ularning imkoniyatlariga mos differensial topshiriqlarni tashkil etishi lozim.

Maktabgacha ta’limda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda o‘yin markazlaridan integrativ foydalanish ham katta imkoniyatlarga ega. Qurish-yasash va konstruksiyalash faoliyatida bolalar birgalikdagi loyihani rejalashtiradi, predmetlarning joylashuvi va vazifasini muhokama qiladi. Syujetli-rolli o‘yinlar markazida turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali dialogik nutq, muomala odobi va emotsional sezgirlik rivojlanadi. Til va nutq faoliyatida ertaklarni qayta hikoya qilish, obrazlarni tavsiflash, savollarga javob berish va ijodiy matnlar tuzish imkoniyatlari yuzaga keladi. Fan va tabiat yo‘nalishidagi faoliyatda esa bolalar kuzatish natijalarini taqqoslaydi, taxminlar bildiradi va sabab-oqibat munosabatlarini oddiy tushunchalar orqali izohlaydi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda 4K modelining didaktik ahamiyati

Kichik maktab yoshi bolaning ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘tish davri bo‘lib, ushbu bosqichda o‘quv faoliyati yetakchi o‘rin egallay boshlaydi. Maktabga kirish bilan bolaning ijtimoiy mavqeyi, faoliyat mazmuni va atrofdagilar bilan munosabatlari sifat jihatidan o‘zgaradi. U endilikda o‘qituvchining ko‘rsatmalarini tushunishi, tengdoshlari bilan o‘quv vazifalarini bajarishi, o‘z fikrini tartibli bayon qilishi, muloqot qoidalariga amal qilishi hamda jamoaviy faoliyatda mas’uliyatni his etishi zarur bo‘ladi Mazkur davrda kommunikativ qobiliyatlar bolaning o‘quv muvaffaqiyati, bilimlarni o‘zlashtirish sifati va ijtimoiy moslashuvida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘quvchi o‘zining tushunmagan jihatlarini savol orqali aniqlaydi, mavjud bilimlarini izohlash yordamida mustahkamlaydi, fikrlarini suhbatdoshiga yetkazish jarayonida tafakkurini tartibga soladi va guruhli faoliyatda o‘quv tajribasini boyitadi.

Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va psixologik mexanizmlari

4K modeli asosida kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish jarayoni muayyan pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligini talab qiladi. Ushbu shart-sharoitlar bolaning psixologik xavfsizligini ta’minlash, muloqot faolligini rag‘batlantirish, hamkorlikka asoslangan faoliyatni tashkil etish va individual imkoniyatlarni rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Birinchi muhim shart — ta’lim muhitining kommunikativ jihatdan ochiq va psixologik xavfsiz bo‘lishidir. Bola o‘z fikrini bildirganida masxara qilinmasligi, noto‘g‘ri javob uchun qo‘rqmasligi, savol berishdan tortinmasligi va boshqalarning fikriga munosabat bildirishda erkin bo‘lishi zarur. Psixologik xavfsiz muhit kommunikativ tashabbuskorlikning shakllanishiga xizmat qiladi, chunki muloqotda faol ishtirok etish uchun bolaning o‘z imkoniyatlariga ishonchi muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi shart — dialogik ta’lim tamoyilining izchil amalga oshirilishidir. An’anaviy monologik ta’lim shaklida pedagog axborot beruvchi, bola esa uni qabul qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Dialogik yondashuvda esa bola o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. U savol beradi, fikr bildiradi, muhokama qiladi, boshqa qarashlarni eshitadi va o‘z xulosalarini qayta ko‘rib chiqadi. Bunday faoliyat nutq va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni kuchaytiradi.

Uchinchi shart — hamkorlik faoliyatining maqsadli tashkil etilishidir. Birgalikdagi faoliyat bolalardan o‘z harakatlarini muvofiqlashtirish, rollarni taqsimlash, sheriklarining ehtiyojlarini hisobga olish va umumiy natijaga erishish uchun mas’uliyatni bo‘lishishni talab qiladi. Natijada muloqot shunchaki axborot almashish jarayoni bo‘lib qolmasdan, ijtimoiy muammolarni hal etish vositasiga aylanadi.

To‘rtinchi shart — bolalarning yosh, nutqiy va individual xususiyatlariga mos metodik differensiatsiyani ta’minlashdir. Ta’lim jarayonidagi kommunikativ topshiriqlar murakkabligi bolaning mavjud imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirilishi lozim. Juda oson topshiriqlar rivojlantiruvchi imkoniyatlarni cheklashi, haddan tashqari murakkab vazifalar esa frustratsiya va muloqotdan chekinishga olib kelishi mumkin. Shu sababli pedagog bolaning aktual rivojlanish darajasi bilan potensial imkoniyatlari o‘rtasidagi nisbatni hisobga olishi zarur.

Beshinchi shart — refleksiv faoliyatni tashkil etishdir. Refleksiya bolaga o‘zining kommunikativ tajribasini anglash, faoliyatdagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklarini

baholash, keyingi muloqot strategiyalarini takomillashtirish imkonini beradi. Maktabgacha yoshda refleksiya oddiy savollar, hissiyotlarni ifodalovchi rasmlar yoki shartli belgilar yordamida tashkil etilishi mumkin. Boshlang‘ich ta’limda esa «Bugun men qanday fikr bildirdim?», «Guruhimizda kimning taklifi menga yordam berdi?», «Keyingi safar nimani yaxshiroq bajaraman?» kabi savollar refleksiv tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oltinchi shart — oilaviy va ta’limiy kommunikativ muhit o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashdir. Bolaning ta’lim muassasasida egallagan kommunikativ ko‘nikmalari oiladagi suhbatlar, birgalikdagi faoliyat, kitob o‘qish, ijtimoiy vaziyatlarni muhokama qilish va kundalik muloqot orqali mustahkamlanishi mumkin. Shu sababli pedagogik jarayonda ota-onalarning kommunikativ tarbiya bo‘yicha xabardorligini oshirish va ularni rivojlantiruvchi faoliyatga jalb etish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur shart-sharoitlarning tizimli ta’minlanishi bolaning kommunikativ rivojlanishidagi kognitiv, emotsional, motivatsion va ijtimoiy mexanizmlarni faollashtiradi. Kognitiv mexanizm fikrni shakllantirish, tahlil qilish va ifodalash bilan bog‘liq bo‘lsa, emotsional mexanizm o‘zaro tushunish, empatiya va hissiy boshqaruvni qamrab oladi. Motivatsion mexanizm bolaning muloqotga bo‘lgan ehtiyoji va tashabbuskorligini belgilaydi. Ijtimoiy mexanizm esa muloqot normalarini o‘zlashtirish, hamkorlik tajribasini orttirish va guruhdagi munosabatlarni muvofiqlashtirish orqali namoyon bo‘ladi.

Ushbu mexanizmlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi kommunikativ qobiliyatlarni faqat nutqiy rivojlanish ko‘rsatkichi sifatida emas, balki bolaning yaxlit ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllantirish imkonini beradi.

4K modeli asosida kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning metodik tizimi

Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tizim maqsad, mazmun, metod, vosita, tashkiliy shakl, pedagogik shart-sharoit va baholash mezonlarining o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Mazkur tizimda 4K komponentlarining har biri alohida o‘quv maqsadi sifatida namoyon bo‘lishi bilan bir qatorda, ular yagona kommunikativ faoliyat mazmunida integratsiyalashadi. Metodik tizimning maqsadli komponenti bolalarda samarali muloqotga kirishish, o‘z fikrini aniq va tushunarli ifodalash, boshqalarni faol tinglash, ijtimoiy munosabatlarda o‘zaro hurmatni namoyon etish, hamkorlikda qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda konstruktiv yechim topish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratiladi.

Kommunikativ-faoliyat bosqichi bolalarning bevosita muloqot jarayonida ishtirok etishi, fikr almashishi, savollar berishi va turli kommunikativ vazifalarni

bajarishini nazarda tutadi. Mazkur bosqichda pedagog bolalarning mustaqil nutqiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi, zarur hollarda namunalar ko‘rsatadi va muloqot jarayonini muvofiqlashtiradi Integrativ-hamkorlik bosqichi 4K komponentlarini o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda jamoaviy muammolarni hal etish, ijodiy g‘oyalarni ishlab chiqish va umumiy qaror qabul qilish faoliyatini tashkil etishga qaratiladi. Bolalar birgalikda reja tuzadi, rollarni taqsimlaydi, turli takliflarni muhokama qiladi va natijalarni taqdim etadi Refleksiv-baholash bosqichi bajarilgan faoliyatning mazmuniy va kommunikativ natijalarini aniqlash, bolalarning o‘z faoliyatini anglashiga yordam berish hamda keyingi rivojlanish vazifalarini belgilashni qamrab oladi. Ushbu bosqichda pedagog natijani baholash bilan bir qatorda, bolalarning fikr bildirishdagi faolligi, o‘zaro yordam ko‘rsatishi va muloqot madaniyatidagi o‘zgarishlarni kuzatadi.

4K modeliga asoslangan interfaol metodlar va ularning kommunikativ rivojlanishdagi samaradorlik imkoniyatlari

Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish bolalarning ta’lim jarayonidagi subyektiv faolligini oshirish, ularni fikrlash va muloqotga jalb etish hamda o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Biroq interfaol metodni qo‘llashning o‘zi pedagogik maqsadga erishishni kafolatlamaydi. Uning natijadorligi faoliyat mazmuni, metodik tashkil etilishi va bolaning real ishtirok darajasiga bog‘liq.

«Aqliy hujum» metodi kommunikativ faollik va kreativ tafakkurni rivojlantirishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan metodlardan biridir. Ushbu metodda bolalarga muammoli savol yoki vaziyat taqdim etilib, ularning imkon qadar turli fikr va takliflarni bildirishlari rag‘batlantiriladi. Dastlab g‘oyalar baholanmasdan qabul qilinadi, keyingi bosqichda esa ularning mazmuni, amalga oshirish imkoniyatlari va afzalliklari muhokama qilinadi. Maktabgacha ta’limda mazkur metodni rasm va predmetlar asosida, boshlang‘ich ta’limda esa oddiy muammoli savollar va hayotiy vaziyatlar orqali tashkil etish mumkin.

«Rolli muloqot» metodi bolalarning kommunikativ moslashuvchanligi, empatiyasi va ijtimoiy vaziyatlarga mos nutqiy vositalarni tanlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Masalan, «Do‘konda», «Kutubxonada», «Shifokor qabulida», «Mehmon kutish», «Do‘stga yordam berish» kabi syujetlar asosida tashkil etilgan rolli faoliyatda bolalar turli kommunikativ rollarni bajaradi. Ular suhbatni boshlash, savol berish, javob qaytarish, iltimos qilish, minnatdorlik bildirish va kelishuvga erishish kabi nutqiy harakatlarni amaliy tajribada o‘zlashtiradi.

«Muammoli vaziyat» metodi tanqidiy tafakkur va argumentativ kommunikatsiyani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, «Ikki bola bitta o‘yinchoqdan foydalanmoqchi bo‘lsa, qanday yo‘l tutish kerak?» yoki «Guruhdagi

do‘stimiz o‘yinda ishtirok etishni istamasa, unga qanday yordam bera olamiz?» kabi savollar bolalarda muammoni anglash, turli yechimlarni taqqoslash va boshqalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

«Kichik guruhlarda loyiha yaratish» metodi 4K komponentlarining integrativ rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltiriladi. Bolalar umumiy mavzu yuzasidan kichik loyiha ishlab chiqadi, vazifalarni taqsimlaydi, ijodiy g‘oyalarni muhokama qiladi va natijalarni jamoaga taqdim etadi. Maktabgacha ta’limda loyiha faoliyati qisqa muddatli, ko‘rgazmali va amaliy harakatlarga asoslangan bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich ta’limda esa mavzuni rejalashtirish, axborot to‘plash, mahsulot yaratish, taqdim etish va refleksiya bosqichlarini kiritish mumkin.

«Hikoyani davom ettir» metodi dialogik va monologik nutqning rivojlanishiga, ijodiy fikrlash va mazmuniy izchillikning shakllanishiga xizmat qiladi. Pedagog hikoyaning boshlanish qismini aytib beradi, bolalar esa navbat bilan voqeani davom ettiradi. Mazkur faoliyatda har bir ishtirokchi avvalgi fikrlarni tinglashi, umumiy mazmunni saqlab qolishi va yangi g‘oya kiritishi talab etiladi. Natijada nutqiy faollik bilan bir qatorda tinglash, mazmunni anglash va fikrlarni muvofiqlashtirish qobiliyatlari rivojlanadi.

«O‘yla — juftlikda muhokama qil — baham ko‘r» metodi bolalarning individual fikrlash va jamoaviy kommunikatsiya jarayonlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Dastlab har bir bola savol ustida mustaqil fikr yuritadi, keyin o‘z fikrini sherigi bilan muhokama qiladi va yakuniy bosqichda umumiy xulosani guruhga taqdim etadi. Metodning afzalligi shundaki, u jamoa oldida bevosita gapirishga qiynaladigan bolalarning avval kichik kommunikativ muhitda o‘z fikrlarini shakllantirishiga imkon yaratadi.

«Ertaklar laboratoriyasi» deb nomlangan integrativ faoliyat shaklida bolalar ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qiladi, mavjud muammolarni aniqlaydi, muqobil yechimlarni ishlab chiqadi va yangi voqealar ketma-ketligini yaratadi. Mazkur metodik shakl kommunikativ faoliyat, tanqidiy tafakkur, kreativlik va hamkorlik elementlarini yagona ta’limiy vazifada birlashtiradi.

«Muloqot ko‘prigi» mashqi ham kommunikativ rivojlanish uchun moslashtirilishi mumkin. Bunda bolalar ikki qarama-qarshi fikr yoki vaziyat o‘rtasida umumiy yechim izlaydi. Masalan, bir guruh hovlida futbol o‘ynashni, ikkinchi guruh esa tinch o‘yin tashkil etishni xohlaydi. Bolalar har ikki tomonning ehtiyojlarini aniqlaydi va barcha uchun maqbul faoliyat rejasini ishlab chiqadi. Bu jarayon kelishuv madaniyati, tinglash, murosaga kelish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Metodlarning barchasida pedagogning asosiy vazifasi bolalar uchun kommunikativ imkoniyatlar yaratish, muloqotni muvofiqlashtirish va zarur hollarda

rivojlantiruvchi yordam ko‘rsatishdan iborat. Metod tanlashda bolaning nutqiy rivojlanish darajasi, psixologik holati, faoliyatga bo‘lgan qiziqishi va guruhning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hisobga olinishi lozim.

Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini 4K modeli vositasida shakllantirish zamonaviy pedagogika va ta’lim psixologiyasining dolzarb ilmiy-metodik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv bolaning muloqot faoliyatini nutqiy ko‘nikmalar doirasidagina emas, balki uning intellektual, ijtimoiy, emotsional va ijodiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan yaxlit pedagogik jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ qobiliyatlarning shakllanishi bolaning ijtimoiy tajribasi, kattalar va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlari, faoliyat mazmuni, emotsional ehtiyojlari hamda pedagogik ta’sirning sifatiga bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayondir. Ushbu jarayonni ilmiy asosda tashkil etishda sotsiokultural rivojlanish nazariyasi, kognitiv rivojlanish konsepsiyalari, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi va kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. 4K modelining kommunikatsiya, kollaboratsiya, kreativlik va tanqidiy tafakkur komponentlari o‘zaro integrativ xususiyatga ega bo‘lib, ularning uyg‘unligi bolalarda mustaqil fikrlash, o‘z nuqtayi nazarini asoslash, boshqalarni tushunish, hamkorlikda faoliyat yuritish va muammoli vaziyatlarda ijtimoiy jihatdan maqbul yechimlarni izlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Ayniqsa, kommunikatsiya komponenti qolgan kompetensiyalarning ijtimoiy faoliyatda namoyon bo‘lishini ta’minlovchi birlashtiruvchi mexanizm sifatida muhim o‘rin egallaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ rivojlanishni tashkil etishda o‘yin, dramatizatsiya, ertaklar, ijodiy faoliyat va ko‘rgazmali kommunikativ vaziyatlar ustuvor ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshida esa dialogik ta’lim, muammoli topshiriqlar, hamkorlikdagi loyiha ishlari, fikrlarni asoslash va refleksiv faoliyat kommunikativ kompetensiyalarni yanada rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvni samarali qo‘llash uchun ta’lim jarayonida psixologik xavfsiz kommunikativ muhitni yaratish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, teng huquqli ishtirokni ta’minlash, pedagogik faoliyatni differensial tashkil etish va baholash jarayonini rivojlanishga yo‘naltirish zarur. Shuningdek, kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishda pedagogning kasbiy kompetensiyasi, metodik tayyorgarligi va shaxsiy kommunikativ madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagog bolaning muloqotga bo‘lgan ehtiyojini faollashtiruvchi, uning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiruvchi va o‘zaro hamkorlik jarayonini boshqaruvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Xulosa qilib aytganda, 4K modeliga asoslangan integrativ pedagogik yondashuv maktabgacha va kichik maktab yoshidagi

bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini maqsadli, tizimli va bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun ilmiy-metodik imkoniyatlarga ega. Uning samaradorligini to‘laqonli asoslash esa nazariy yondashuvlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish, diagnostik mezonlarni takomillashtirish va empirik tadqiqotlar orqali tekshirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi (o'quv-metodik qo'llanma). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
2. Xodjayev B. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2019.
3. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. Jossey-Bass.
4. OECD. (2019). OECD Learning Compass 2030. Organisation for Economic Co-operation and Development. Rasmiy manba.
5. OECD. (2021). Embedding Values and Attitudes in Curriculum: Shaping a Better Future. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/aee2adcd-en.
6. OECD. (2025). OECD Teaching Compass: Reimagining Teachers as Agents of Curriculum Changes. OECD Education Policy Perspectives, No. 123. https://doi.org/10.1787/8297a24a-en.
7. National Association for the Education of Young Children. (2020). Developmentally Appropriate Practice Position Statement. Rasmiy manba.
8. G‘oziyev, E. G‘. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent.